

ЕЛЕМЕНТИ ПРОФЕСІЙНОГО ДИСКУРСУ У ТВОРАХ МИКОЛИ ГОГОЛЯ (на матеріалі назв грошових одиниць)

Анотація. У статті аналізуються назви грошових одиниць різних рангів, що вжиті у творах Гоголя, авторські інтерпретації та функції цих лексем.

Ключові слова: професійний дискурс, назва грошової одиниці, народний відповідник, рахункове поняття, художній засіб.

Аннотация. В статье анализируются названия денежных единиц разных рангов, которые использованы в произведениях Гоголя, авторские интерпретации и функции этих лексем.

Ключевые слова: профессиональный дискурс, название денежной единицы, народный эквивалент, счетное понятие, художественное средство.

Summary. The names of the monetary units at different levels which used in Hohol's works, the author's interpretations and the functions of these lexemes are analysed in the article.

Key words: professional discourse, the name of the monetary unit, national prototype, an account notion, identifying and intellectual function, expressive means.

Дослідження проблем професійного дискурсу є актуальним напрямком сучасного мовознавства, зокрема важлива розробка його кваліфікаційних ознак та варіантів перетину з іншими типами дискурсів. Елементи цього дискурсу можуть бути складниками художнього тексту, що дозволяє авторові створити мозаїчну суб'єктивну картину реального чи віртуального життя [8]. Тексти Гоголя сферичні, поліфонічні, глибинні за змістом, тому авторські інтерпретації назв грошових одиниць є цікавим об'єктом лінгвістичного аналізу.

Ставлячи за мету показати «хоча б з одного боку всю Русь»¹, розкриваючи свою концепцію України, Микола Гоголь відтворює життя в Російській імперії як у цілому, так і на окремих її територіях: центр (Петербург, через репліки Хлестакова, «Ревизор»), периферію імперії (губернське місто N, «Мертвые души»), Україну («Вечера на хуторе близ Диканьки»). Використання назв грошових одиниць, що були в обігу в 20-40 роки XIX ст., а також окремих застарілих лексем дозволяє ідентифікувати сучасну Гоголю реальність. Назва грошової одиниці – це інформаційно насичена лексема, що виконує важливі дискурсні функції: ідентифікаційну, ідентифікаційно-ментальну, інтелектуальну, лінгвосоціологічну, комунікативно-прагматичну, лінгвокультурологічну. Уживання подібних лінгвальних знаків не завантажує текст деталями, дозволяє імпліцитно визначити соціальний статус героя, його освітній рівень; доповнити портретну характеристику персонажа, а також висвітлити соціальну структуру населення Російської імперії. Така лексема стає національним маркером, символом загальнолюдських цінностей, своєрідною згорнутою історичною довідкою.

І. Ідентифікаційна функція дозволяє визначити відповідність назви грошової одиниці різним параметрам епохи, що описана у творах Гоголя.

1. Хронологічні рамки тексту. За часів Гоголя існували кодифіковані терміни, що презентували грошову систему Російської імперії, наприклад: *серебряный рубль, золотой рубль, ассигнационный рубль, ассигнация, рубль, копейка* [9]. Назва срібної монети номіналом в 1 рубль мала народні відповідники *целковый, целковик* [4]. У текстах Гоголя функціонують лінгвальні знаки різних рівнів на позначення назв грошових одиниць: офіційні, застарілі, народні відповідники, рахункові поняття, жаргонізми, що віддзеркалюють нормативно-узуальний зріз реального мовлення. Так, розкриваючи хабарництво як глобальне явище в Російській імперії, інструмент регулювання соціально-економічних відносин, автор досліджує деякі його аспекти, використовуючи й відповідні одиниці професійного дискурсу.

Розглянемо лексему *ассигнация* (лат. *assignatio* – призначення). Так називали паперові гроші, що були введені Катериною II 1769 року й вилучені з обігу 1849 року у зв'язку з грошовою реформою. 1824 року 1 *срібний рубль* = 3 *рубля 70 копійок* асигнаціями. 1843 року асигнації були замінені розмінними на срібло *кредитними білетами* [6]. Відомо, що за часів Катерини II асигнації різних номіналів друкували на папері певного кольору: 5 рублів – на синьому папері, 10 – на червоному, 25 – на жовтому, 100 – на білому, що й стало основою для відповідних народних назв метафоричного походження, які активно функціонують у текстах Миколи Гоголя, порівн.: *синенькая, красная, красненькая, беленькая*. Саме ці назви фігурують у процесі корупції. Купюра *беленькая* була найпопулярнішим грошовим знаком. На ній був розміщений портрет Катерини II, що спричинило появу іншого народного відповідника – *катенька*. Купюра з назвою *беленькая* збереглася в системі товаро-грошових розрахунків і після заміни всіх паперових грошей державними кредитними білетами та металевими грошима. На злодійському жаргоні її називали *«царской бабкой»* [9]. Спостерігаємо деяку розбалансованість у трактуванні лексеми *беленькая* щодо її грошового номіналу. Її кваліфікують (стосовно текстів Миколи Гоголя) як купю-

¹ Про «Мертві душі (з листа М. Гоголя до О. Пушкіна від 7 жовтня 1835 року).

ру в 20 рублів², 25 рублів [12]. За часів Гоголя асигнації випускали номіналами в 5, 10, 25, 50, 100, 200 та 500 рублів, купюри в 20 рублів серед них не було. Цікавим є свідчення Льва Толстого щодо номіналу *беленькой*: «Из беленькой, которую я буду получать каждый месяц, когда поступлю в университет, непременно два с половиной (одну десятую) я буду отдавать бедным» («Юность»). Таким чином, хабарникові у ті часи герої Гоголя давали скоріше 25 рублів, а не 20. Дискурсійні професійні одиниці стають важливим засобом аналізу явища корупції і дозволяють авторові докладно дослідити його у «Мертвих душах», а саме:

1) дати загальну оцінку хабарництва: «Приказные такие бессовестные! Прежде, бывало, *полтиной меди* (50 копійок – І.К.) отделеаешься да мешком муки, а тепер пошли полную подводу круп, да и *красную бумажку* (10 рублів – І.К.) прибавь, такое сребролюбие!»; 2) описати процедуру давання-прийому хабаря, іноді уникаючи конкретних назв грошових одиниць (семантичний еліпс): «Чичиков, вынул из кармана *бумажку*, положил ее перед Иваном Антоновичем, которую тот совершенно не заметил и накрыл тотчас ее книгою. Чичиков хотел было указать ему ее, но Иван Антонович движением головы дал знать, что не нужно показывать»; 3) визначити суму хабаря і реакцію хабарника на неї: «Крестьян накупили на сто тысяч, а за труды дали только *беленькую*», «... где всунул *деньжонку*, – словом, обработал дело»; 4) з'ясувати масштаби корупції, використовуючи алегорію, наприклад, згадуючи підпис (факсиміле) князя Хованського на російських асигнаціях, що давали хабарникам: «Известные *рекомендательные письма за подписью князя Хованского*, как выражаются у нас на Руси»; 5) схарактеризувати процедуру розподілу хабаря: «Почему ж не дать? Я готов *четвертак-другой*» (25 копійок – І.К.); «Нет, не *четвертак*, а по *беленькой*» (25 рублів – І.К.); «По *беленькой* писарям! – вскрикивает посетитель»; «Да что ж вы так горячитесь? – отвечают ему. – Оно так и выйдет, писарям и достанется по *четвертаку*, а остальное пойдет к начальству»; 6) окреслити рівень корупції та оцінити «апетити» хабарників: «... принес правителю дел *красную*, да и дело в шляпе, а тепер по *беленькой*, да еще неделю провозишься, пока догадаешься». Щодо хабарів, які давали за часів Гоголя в судах, автор уживає жаргонізми, порівн.: *синиця* (5 рублів), *красуля* (10 рублів). Купюру в 50 рублів називали *углом* (як і в картярських іграх) [4], а 200 рублів – *государственной*.

II. Географічні координати. Цей чинник дозволяє точно з'ясувати місце подій, описаних у творі; ідентифікувати державу, на приналежність до якої вказує назва грошової одиниці, а також «упізнати» територію, де функціонував певний грошовий знак. Залучення до текстів подібних дис-

курсивно важливих лінгвальних одиниць (російських, українських, польських та інших європейських) дає можливість авторові оптимізувати межі та глибину художнього тексту, його фонову інформацію та схарактеризувати окремими точними штрихами загальнодержавну та регіональну соціально-економічну ситуацію, що склалася в конкретній країні: «Чичиков дал ей *медный грош*» («Мертвые души»). *Грош* (польськ. grosz, нім. Grosch, лат. grossus – великий) – розмінна монета Польщі (1/100 злотого), а також Австрії (1/100 шилінга) [5]. На українських землях лексеми *гріш*, *гроша* виступали синонімами до назви *денежка*. У значенні «монета» використовували народний відповідник *грошина* [11]; «Только шинкарь не так-то был щедр на слова, и если бы дед не полез в карман за *пятью злотыми*, то простоял бы перед ним даром». Автор доповнює текст своєрідним коментарем, називаючи конкретний топонім *Польша*: «... деревья редели и становились, чем далее, тем широкие, каких дед не видывал и по ту сторону Польши» («Пропавшая грамота»). *Злотий* (польськ. złoty – золотий) – грошова одиниця Польщі.

Змальовуючи події, пов'язані з українською реальністю, автор використовує такі прийоми:

1) уведення у текст лексеми на позначення конкретних грошових одиниць, що функціонували на даній території: «А вот у хрыча Черевика нет совести, видно, и на *польшеляга*: сказал, да и назад» («Сорочинская ярмарка»). *Шеляг* – старовинна українська найдрібніша монета польського походження [1]. Таку ж назву мав і *солід* (лат. solidus – міцний, великий) – золота римська монета [5] на слов'янських землях, а також назва *російської копійки* в Україні XIX ст.; 2) семантичне замовчування, тобто свідоме вилучення конкретної офіційної назви грошової одиниці як засіб створення національного колориту: «А спустиш волон за *двадцять*, если мы заставим Черевика отдать нам Параску?»; «Не за *двадцять*, а за *пятнадцать* отдам» («Сорочинська ярмарка»); 3) вживання застарілих українських або іншомовних назв грошових одиниць: «Не раз череши у штанных очкуров набивали все чистыми *цехинами*» («Тарас Бульба»). *Цехин* (італ. Zecchino < zecca – монетний двір, < араб. sicchan – карбована монета) – назва турецької монети, що було пов'язано з козацькими походами до Стамбула (алюзія). З XIII ст. *цехинами* називали *золоті дукати*, що карбували на венеціанському монетному дворі; 4) згадування ціни на певний товар без назви грошових знаків, що діяли на українських чи інших землях: «*Десять тысяч* ты за него дал, – заметил зять. – Он и *одной* не стоит» («Мертвые души»); 5) вживання граматичних форм, що не є нормативними у російській мові: «... *два ста червонных* стоит один конь» («Тарас Бульба»); «... по *восьми гривен* за душу, это *самая красная цена!*» («Мертвые души»); «... *рублев полтора*ста ему один фрак станет, а на рынке спустит *рублей за двадцать*» («Ревизор»).

² Золотусский И. Гоголь. – М.: Молодая гвардия, 1979.

III. **Ідентифікаційно-ментальна** функція реалізується через визначення приналежності персонажа твору до певного етносу, а також можливість відновити історичну пам'ять народу за допомогою окремих лексем або відповідних граматичних форм. Відомо, що на українських землях функціонували різні назви грошових одиниць, які частково могли виступати як дублети: *рубль / рубель* – «половина *гривні*, яка рубалася навпіл. Це також срібна монета, частина *гривні*, або «рублена *гривня*» [2, с. 56]; *гривна, карбованець* (український відповідник до лексеми *рубль*). Іменник *рубль* зафіксований в українських народних казках, зокрема гуцульських, наприклад: «Це твій хорт? – Мій. – Добрий хорт! Продай його нам. – Купіть. – Що тобі за нього? – *Триста рублів*, без ретезя... Чоловік подумав: недоузок яких там *три гривні вартий*, а циган дає *п'ять рублів!*» («Ох!») [13, с. 192].

Лексема *карбованець* набуває у Гоголя особливих, національно забарвлених конотацій, порівн.: «Заветный сундук был отперт, из сундука были вынуты – что же? *карбованцы!* *старые дедовские карбованцы!* И эти *карбованцы* перешли в запачканные руки чернильных дельцов» («Повесть о том, как поссорился Иван Иванович с Иваном Никифоровичем») – алюзія: воля України потрапила в інші руки. Функціонувала і лексема *гривенка*: «Эх куда хватили – *по восьми гривенок!*» («Мертвые души»). Від XV ст. функцію грошової одиниці виконував *рубль / рубель*, а *гривня* (так звана «*гривенка*» залишається як вагова одиниця: *скалова гривенка* = 204,75 г.). *Гривня* вагою в 204 г. (1/2 фунта) стала еталоном для карбування руських, а потім і російських монет [5].

IV. **Інтелектуальна функція** забезпечує інформаційний фон тексту, зокрема нумізматичні знання, що дозволяє визначити, які саме грошові знаки фігурували у певний час на певній території, їхню вартість. У Гоголя зустрічаємо назви *червонець, червонный, золотой червонець, золотой*, наприклад: «Он человек мне знакомый: еще с третьего года задолжал *сто червонных*» («Тарас Бульба»). Назва *червонець* існувала ще за часів княгині Ольги [7]. Давні слов'яни називали так іноземні золоті монети, головним чином *дукати*, за їх кольором. За часів князя Олега на Русі *золотники* мали назви *візантійські червонці* або *соліди* [5]. Перший російський *червонець* був карбований 1701 року. Історичну назву *червонець* уживали до золотих монет вартістю в 3 *рублі*, а від 1899 року – у 10 *рублів* золотом [9]. Термін *червонець* ужитий у текстах Гоголя в різних варіантах:

1) *червонець = золото*: «Ге-ге-ге, да как горит! – заревел он, пересыпая на руку *червонцы*» («Вечер накануне Ивана Купала»); 2) *символ багатства, щастя*: «Не о корысти и военном прибытке тепер думали они, не о том, кому посчастливится набрать *червонцев*» («Тарас Бульба»); 3) *скарб*: «... берите одно только оружие, коли попадется доброе, да *червонцы* или *серебро*, потому что они емкого свойства и пригодятся во всяком случае»

(«Тарас Бульба»); 4) *символ козацтва, слави України*: «Как градом выбивает вдруг всю ниву, где, что *полновесный червонец*, красовался всякий колос, так и их выбило и положило»; приклад оригінальної подвійної метафори: козак порівнюється зі спілим колосом – символом життя і краси, та *повноцінним червонцем*, що додає конотацій «справжній, непідробний» (порівн.: в економічній термінології *повноцінні гроші* – такі, що відповідають номінальній вартості).

V. **Комунікативно-прагматична** функція дозволяє авторові вводити у текст не «кабінетну» термінологію, а таку, що була наближена до реального життя. Крім того, це забезпечує фіксацію саме тих спеціальних назв, що збереглися у реальному спілкуванні 20-40 років XIX ст. у Російській імперії поза офіційними джерелами (наказами, звітами, текстами реформ тощо). У текстах Гоголя є лінгвальні знаки, що належать до різних шарів лексики, що віддзеркалює нормативно-узуальні особливості їх функціонування в реальній комунікації. Відомо, що поряд з офіційними термінами в Російській імперії використовували замість назв грошових одиниць рахункові поняття [10]. Реальних грошей з такими назвами не існувало, проте вони були значно поширені в усному спілкуванні, наприклад: *полушка* (1/4 копійки, найдрібніша російська монета) [4], *полтина, полтинка* (50 копійок – І.К.), *гривенник, двугривенный*, порівн.: «Дай ей *полтину*, предовольно с неё» (20 копійок – І.К.) – «Мертвые души».

VI. **Лінгвосоціологічна функція** тісно пов'язана з комунікативно-прагматичною. Вона допомагає отримати лінгвальний зріз російського суспільства у 20-40 роки XIX ст., а також визначити соціальний статус героя, його освітній цenz, наприклад, через уживання просторічних форм у мові героїв (Собакевича, Коробочки): «Да чтобы не запрашивать с вас лишнего, *по сту рублей* за штуку» («Мертвые души»). Лексичне поле назв грошових одиниць у творах Гоголя є неоднорідним як за динамічною ознакою (застарілі / сучасні авторові лексеми), так і за нормативною (офіційні / жаргонні / народні відповідники). Їх вибір підпорядкований меті автора, пов'язаної з написанням художнього твору.

VII. **Функції професійних назв** як засобів художнього дискурсу. Їх використання дозволяє доповнити характеристику героя: «... память его была как *карман старого скряги, у которого полушки не выманишь*» («Вечер накануне Ивана Купала»). Є приклади введення елементів економічного дискурсу у тканину художнього тексту як деталь для порівняння, портретної характеристики персонажів: «Харя вся в морщинах, *будто выпорожненный кошелек*» («Майская ночь, или Утопленница»). Нерідко такі одиниці стають оригінальним художнім засобом:

1) *порівняння*, що презентує соціальний або майновий статус героя: «...а *грошей* у него так, как у *козака, ничего нет*, ибо у пана хорунжого – я все

скажу пану – *нет и одного червонного в кармане* («Тарас Бульба»); 2) *емоційно забарвлені назви*, конотації яких свідчать про ставлення героя до тієї чи іншої події, людини і виконують аксіологічну функцію: «Я вам даю *деньги: пятнадцать рублей ассигнациями*» (з пошаною); «... *двести тысяч*» так привлекательно стали рисоваться в голове его, что он внутренне начал досадовать на самого себя» (зневажливо); «*Два рублика*, – сказал Чичиков» (пестливо) – «Мертвые души»; 3) *чинник характеристики героя*. Так, найбільш скнаристий персонаж Плюшкін заробив у Чичикова найменший гонорар, «*по двадцать пять копеек за душу*»; 4) лексема на позначення назви грошової одиниці, вжита у *переносному значенні*: «*пошлиеляга* (мізерна кількість); «*ни копейки не хочет пла-*

тить» (ніскільки); «Все сделаешь и все прошибешь на свете *копейкой*» (символ влади, інструмент для досягнення мети) – «Мертвые души»; «*Денег дам, сколько захочешь*, – пискнул он ему в левое ухо» («Ночь перед Рождеством») – узагальнений символ багатства.

Отже, використання елементів професійного економічного дискурсу, зокрема назв грошових одиниць різних рангів, у художньому творі дозволяє авторові відтворити реальну багатоаспектну картину життя Російської імперії, доповнити її своєрідним історичним екскурсом, збагатити свій ідіостиль. Дослідження цих елементів сприяє глибшому розумінню естетики автора, розкриттю змісту його твору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. – 1140 с.
2. Гальчинський А. Теорія грошей. – К.: Основа, 1996. – 413 с.
3. Гоголь Н. Избранные произведения в двух томах. – К.: Дніпро, 1983.
4. Даль В. Толковый словарь русского языка. Современная версия. – М.: Эксмо, 2007. – 736 с.
5. Зварич В. Нумизматический словарь. – Львов: Вища шк., 1979. – 338 с.
6. Иллюстрированный энциклопедический словарь Ф. Брокгауза и И. Ефрона. – М.: Эксмо, 2008. – 960 с.
7. Карамзин Н. Предания веков: Сказания, легенды, рассказы из «Истории государства Российского». – М.: Правда, 1988. – 768 с.
8. Колеснікова І. Лінгвокогнітивні та комунікативно-прагматичні параметри професійного дискурсу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук: спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство». – К., 2009. – 33 с.
9. Кондратьев И. Седая старина Москвы. – М., 1893. – 640 с.
10. Мельникова А. Булат и злато. – М.: Молодая гвардия, 1990. – 207 с.
11. Словарь української мови / Упоряд. з додатком власного матеріалу Борис Грінченко. – У 4-х т. – К.: Довіра. – УНВЦ «Рідна мова», 1997.
12. Сомов В. Словарь редких и забытых слов. – М., 1996. – 344 с.
13. Українські народні казки / Упоряд. та передм. Л.Ф. Дунаєвської. – 3-тє вид. – К.: Веселка, 1990. – 271 с.

Стаття надійшла до редакції 26.03.2011